

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

КЪМ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКОТО ТАЙНО РЕВОЛЮЦИОННО БРАТСТВО В ТУРЦИЯ (1897 – 1899)

Тодор Радев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Проучването третира специфични проблеми, свързани със създаването, развитието и разформироването на Българското тайно революционно братство в Турция. Специално внимание е отделено на съществуващите хипотези, че възникналата в Солун организация е конспиративен замисъл на Българската екзархия, българския търговски агент Атанас Шопов или софийския Върховен македонски комитет. Те не намират потвърждение в историческите извори. Предложена е аргументираната версия, че раждането на Тайното братство е инициатива на учители в Солунската българска мъжка гимназия, решили да се противопоставят на рушащата училищната дисциплина пропаганда на ВМОРО сред гимназистите. Представени и анализирани са нови извори за този неуспешен иредентистки проект.

Keywords: Principality of Bulgaria; Macedonia; Edirne Thrace; liberating nationalism; Bulgarian irredentism

Специфичен проблем в недрата на българския иредентизъм в края на XIX в. е опитът на т. нар. „екзархийска партия“ в Солун за изграждането на нова организация, дублираща Българските македоно-одрински революционни комитети (БМОРК)¹⁾. Идеята има своята предистория в очерталия се към началото на 90-те години на XIX в. антагонизъм между поредните „стари“ и „млади“ в останалата в пределите на Османската империя част от българската нация. Външна фасада на ескалиращите противоречия от този вид в Солун са различните гледни точки към централистичната политика на екзархийския Училищен отдел и борбата между еволюционистите и революционерите за овладяване на местното общинско ръководство.

Пионер в проучването на конфликтите между „революционери и църковници“ сред македоно-одринските българи в края на XIX в. е Христо Силянов²⁾. Неговият авторитет на историк и участник в изследваните революционни акции налага траен историографски стереотип в тази сфера. В специализираната историография най-обстойният и качествен анализ на проблемите, свързани с възник-

ването, развитието и разформирането на т. нар. Българско тайно революционно братство в Турция (БТРБТ), е дело на Константин Пандев³⁾. Важен принос на този изключителен наш изследовател на българското националноосвободително движение в Македония и Одринска Тракия след Берлинския конгрес е уточняването на хронологическите граници, в които БТРБТ развива своята дейност (март 1897 – септември 1899 г.). Раждането на новата конспиративна организация в Солун през март 1897 г. е документирано в нейния устав⁴⁾. Конкретният факт насочва към две събития, предшестващи създаването на БТРБТ – обявения дуел между учителите Благой Димитров и Константин Ангелов и бунта на учениците в българската мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“.

В архива на Българската екзархия са съхранени множество автентични документи за различни противоречия между българските учители в Солун. Описаните персонални сблъсъци често са следствие от противоположните гледища по дилемата „еволуция или революция“, дискутирана сред българската интелигенция в Македония и Одринско като актуален иредентистки проблем. Според спомените на Иван Гарванов повод за конфликта между учителите Благой Димитров и Константин Ангелов е някакво спречкване при организираната от учителите театрална постановка, приходите от която били предназначени за българската община в Солун⁵⁾. Изворовите данни показват, че има основания действията на двамата учители да се свържат с противопоставяне, произтичащо от принадлежността им съответно към революционната организация (БМОРК) и „екзархийската партия“. През януари 1897 г. Константин Ангелов обявява дуел на опонента си, а колегите му Иван Гарванов и Христо Тенчев стават негови секунданти. При това предизвикателство учителите Георги (Гьорче) Петров, Христо Коцев и Атанас Бадев поемат ангажимент да бъдат секунданти на Благой Димитров. Обстоятелствена информация за планирания дуел има в кореспонденцията на временно изпълняващия длъжността директор на Солунската българска мъжка гимназия Анастас Наумов с Училищния отдел на Екзархията в Цариград⁶⁾.

Несъстояният се дуел катализира радикалните настроения сред българските гимназисти в Солун. Така се стига до ученическия бунт в гимназията „Св. св. Кирил и Методий“, който първоначално има спонтанен характер. Впоследствие бунтът е поощрен от Гьорче Петров и други членувачи в БМОРК учители, които използват създалата се ситуация с намерение да наложат избора на нов гимназиален директор, подходящ за националнореволюционната кауза⁷⁾. Според версията на Гьорче Петров намесата му била предизвикана от намерението на управляващия гимназията Анастас Наумов да повика турската полиция за усмиряване на разбунтувалите се ученици. „Наумов се свести – отбелязва в спомените си видният националнореволюционер, – и не направи това. И в учителския съвет, като искаха да решат пак полиция да се вика и пр., аз се възпротивих. Лазаров (началникът на екзархийския Училищния отдел Никола Лазаров

– Т. Р.) дойде и добре се държа – по-либерален се показва и умно послуша^{“8)}. Отражение на тези екстремни събития е изпратеното до екзарх Йосиф писмено сведение на поелия временно управлението на гимназията Васил Градинаров с дата 6 март 1897 г. „Във всеки случай – пише Градинаров, – след потресенията, които изпита гимназията от 7 февруари до 3 март, необходимо е по-скоро изпращането на титулярен управител на гимназията, и то според моето схващане на работите човек, чужд от партизанските страсти и нов за солунското общество, за да може благополучно да се свърши учебната година^{“9)}.

В този контекст най-логична изглежда хипотезата, че непосредственият подтик за групиране на учителите от „екзархийската партия“ в паралелна на БМОРК структура са катаклизмите в Солунската българска мъжка гимназия, предизвикани от активната революционна пропаганда сред учениците. Спомените на Ив. Гарванов представят най-автентично преките и косвените причини за ученическия бунт, неговото развитие и конфликтите между гимназиалните учители по това време. Като очевидец и активен участник в събитията, той изтъква възникналата опасност опитващите се да съхранят училищната дисциплина учители да бъдат малтретирани от „разгащилите“ се гимназисти. „Уроците на Благой (уволнения заради случая с несъстоялия се дуел Благой Димитров – Т. Р.) – колоритно описва Гарванов атмосферата в гимназията, – ги взехме аз и Тенчев. Ала учениците се заканваха, че ще ни хвърлят през прозорците, когато влезем в клас. Тенчев по-се боеше. Реших се сам да влеза в клас; с револвер бех дошел¹⁰⁾“. Показателни за задкулисни движещи сили на метежа са новоиздирените сведения от епистоларната кореспонденция на учителя Христо Тенчев, който е сред учредителите на Тайното братство. В писмо до ръководния член на софийския Върховен македонски комитет (ВМК) Христо Станишев с дата 2 март 1897 г. представителят на „екзархийската партия“ в Солун изтъква, че чрез направлявания от Гьорче Петров ученически бунт революционерите имали за цел отстраняването на Ан. Наумов от управлението на гимназията. Впоследствие неговата оставка трябвало да предизвика отстраняването от ръководството на екзархийския Училищен отдел на Никола Лазаров и Васил Кънчов, заклеявявани от БМОРК като главен негативен фактор по въпроса за назначаването на революционери като учители в Македония и Одринска Тракия. „Това са думи на един от тези партизани (дейците на солунския Централен комитет на БМОРК – Т. Р.) – пояснява Хр. Тенчев с възмущение и силно изразено пристрастие, – а не мои или измислени от някого. Говорил ги е учителят Г. Петров (човек мизерен, демон на злото, човек без човешки идеали и стремления, пияница, пезевенк, башлия и всичко лошо, което може да се каже) на учителя Ив. Гарванов, човек, в честта на когото винаги може да се вярва¹¹⁾“. Писмото представя дейците на БМОРК като „тъмни хора“, които си служат със свещени думи за постигането на егоистични и партизански цели – привличане на повече хора в комитетската структура, събиране на пари и овладяване на об-

щините, неделните училища и училищните настоятелства. Хр. Тенчев обосновава мнението си, че органите на Екзархията нямат вина за бунта в гимназията, но впоследствие пристигналият по този повод в Солун началник на Училищния отдел Н. Лазаров е допуснал сериозна грешка. „Аз и моите другари Гарванов, Ганов, Колушев, Градинаров, Десковски – пише Тенчев, – се борихме не за Наумова, не за Ангелова (инициатора на обявения дуел Константин Ангелов – Т. Р.); нашата борба бе за закона, за принципа на заведението. Нашето желание бе да запазим пред учениците и народа честта на заведението и неговото началство от позора, който му готвеха тъмните хора с нечестните си средства. Но успяхме ли да направим това? Не, защото началникът Лазаров излезе баба, даже баба, по-страхлива от всякава баба. Той остави учениците ненаказани, изпъди Наумова, изпъди Ангелова и изпъди из пансиона Колушева. Това е то решението на въпроса и утре гимназията се отваря. Как ще гледаме ние тези буйстващи ученици? На какво се обръща тази гимназия? Какво ще приготвява тя за в бъдеще? – разбойници и развалени хора, нищо друго. Аз и моите другари не подадохме оставки, за да не станем причина за затварянето на горните класове. Бъдещето ще покаже кой е прав и кой крив¹²⁾.“

В спомените си Иван Гарванов изтъква гледището на учителите от „екзархийската партия“ за основните причини, предизвикали създаването на Тайното братство – крайното партизанство на Централния комитет на БМОРК (действията на революционерите за овладяване на българската община, ръководството на мъжката и девическата гимназия и неделните училища в Солун), прилагания върху заможните българи революционен терор при събирането на парични средства за националнореволюционната кауза, подозренията в злоупотреби с тези пари, нарушената до крайност дисциплина в Солунската мъжка гимназия поради активната революционна пропаганда сред учениците¹³⁾. Председателят на БТРБТ посочва имената на 10 от 14-те учредители – Иван Гарванов, Христо Тенчев, Йосиф Кондов, Димитър Мирчев, Недялко Колушев, Анастас Наумов, Христо Ганов, Антон Стоилов, Димитър Апостолов, Андрей Весов¹⁴⁾. Публикуваните в електронен вариант кратки спомени на Йордан Самарджиев (съхранявани в частния архив на фамилията) представят пропуснатите от Ив. Гарванов учредители – Константин Самарджиев (баща на Й. Самарджиев), Йордан Тренков, Илия Крапчев и вероятно един от братята на солунския banker Йосиф Кондов (Дамян или Григор)¹⁵⁾. Тези имена свидетелстват, че инициативата на учителите от „екзархийската партия“ за създаване на паралелна на БМОРК конспиративна организация е подкрепена и финансирана от представители на оформилата се в Солун местна българска буржоазия. Уставът на БТРБТ, цялостно анализиран от К. Пандев, представя една типична за онова време революционна терминология и конспиративни закони¹⁶⁾. Преобладаващото в историографията мнение, че Тайното братство използва тенденциозно революционната фасада в полза на екзархийската еволюционистка перспектива, се нуждае от

известни корекции. Изповядваната от БТРБТ идеология, в отличие от идеите на БМОРК, показва стремеж към въздържаност от въоръжена борба срещу органите на османската власт поради опасение, че директният сблъсък с Високата порта ще предизвика унищожаване на Екзархията и съсипващи репресии над българите в Македония и Одринско. Тайното братство се стреми да насочи революционната активност на македонските българи предимно срещу сръбската национална пропаганда. Изтъкната е необходимостта при екстремални ситуации да се даде въоръжен отпор срещу практикуваното от БМОРК насилствено събиране на пари и да се работи за ограничаване на революционната пропаганда в екзархийските училища. Дейците на Тайното братство са на мнение, че масовото въоръжаване на българското население носи голям риск от разкрития и тежки удари върху българската кауза в Македония и Одринско. Те възприемат тезата на солунската „екзархийска партия“ за решаващата роля на българската армия, която в подходящ момент ще навлезе във вилаетите и ще снабди местните българи с оръжие и боеприпаси. Освен в Солун, където е централното ръководство, БТРБТ изгражда свои активни подразделения в Прилеп, Велес, Сяр и Ахъчелебийско (Смолянско). Тайното братство издава хектографирания в. „Борба“ и проектира създаването на нелегална печатница в Солун.

Българската историография, изследваща македоно-одринската проблематика, все още не е представила убедително становище по въпроса за евентуалния външен подтик за учредяването на Тайното братство. Формулирани са мнения, подозиращи ръководната роля на Екзархията, българското търговско агентство в Солун или софийския ВМК. Тези хипотези, основаващи се предимно на сведения от мемоарните извори, подхранват тенденциозните историографски конструкции на македонистката Скопска школа, клеймяща БТРБТ като един от продуктите на „великобългарския шовинизъм“. Еманация на това пропагандно направление е монографията на Александър Траяновски, третираща проблемите в отношенията между Българската екзархия и македонското националноосвободително движение. За него няма съмнение, че Тайното братство е създадено от Екзархията и ВМК, които в случая действали като специфични националистически органи на българската държава за превземане на ВМОРО и бъдеща денационализация и асимилация на „македонския народ“⁽¹⁷⁾.

Според К. Пандев създаването на БТРБТ е внушено от Екзархията⁽¹⁸⁾. Това твърдение на авторитетния изследовател обаче не е защитено с убедителни извори доказателства. Становището му вероятно се основава на обстойната информация в спомените на двама от най-видните противници на Тайното братство – Гьорче Петров и Христо Татарчев⁽¹⁹⁾. В съхранените документи в архива на Българската екзархия няма индикации за нейна пряка или косвена инициатива в тази посока. Логично е при това положение да се заостри вниманието към сведенията на Иван Гарванов за неговите срещи в Екзархията при посещението му в Цариград през лятото на 1899 г. – около месец преди последвалото раз-

формироване на БТРБТ. Тази част от неговите спомени, прецизно стенографирани от проф. Любомир Милетич, традиционно се експлоатира, за да се подчертае, че заявената от екзарх Йосиф цел на Екзархията е сведена до стремеж за повече владици и „нахвърлянето“ в Македония и Одринска Тракия на българска интелигенция, която впоследствие сама да намери най-подходящия вариант за успешен български иредентизъм. Специализираната историография не е обърнала достатъчно внимание на цялостния текст, който има пряко отношение към въпроса за евентуалната роля на Екзархията при създаването на Тайното братство. „На два пъти – отбелязва Гарванов, – говорих с екзарха. Той нито одобряваше действията на Ц. К. (Централния комитет на БМОК в Солун – Т. Р.), нито се чувстваше силен да се бори с него, като се оправдаваше, че Ц. К. бил поддържан от правителството и княза. Съществуването на Братството като че ли не беше неприятно на екзарха, но той беше слаб да му укаже какво и да е съдействие. Екзархът сам се лъжеше, че скоро щял да се разбере с правителството (правителствения кабинет на Димитър Греков – Т. Р.), за да вземе мерки против него (против Централния комитет – Т. Р.). Чиновниците от Екзархията имаха по-голямо желание да подкрепят Братството, особено Селджобалиев (главният екзархийски счетоводител Костадин Селджобалиев – Т. Р.). Даже когато стана дума за пари, казаха, че може да се направи нещо в туй отношение. Аз разбрах, че екзархът и чиновниците му говореха само думи. Излязох с убеждение, че Екзархията няма никакъв план за своята дейност в Македония²⁰⁾.“ Тези сведения показват, че чрез повикания в Цариград председател на БТРБТ екзарх Йосиф и другите висши служители от Училищния и Църковния отдел на Екзархията вероятно за пръв път са цялостно осведомени за организацията, дръзнала да оспори революционния монопол на БМОК сред останалите под османски ярем българи. Призоваването на Ив. Гарванов по всяка вероятност е свързано с изострения по това време конфликт между двете паралелни структури на българския революционен национализъм в Европейска Турция. Епистолярната кореспонденция между председателя на Тайното братство (с псевдоним „Атила“) и Константин (Кочо) Аврамов (с псевдоним „Боздагски“) създава впечатление, че разговорите на Ив. Гарванов в Цариград са проведени скоро след мисията на поручик Любомир Стоенчев (пратеник на ВМК), който ултимативно налага на Училищния отдел на Екзархията съставения от Централния комитет на БМОК списък с желаните учителски назначения в Македония и Одринско за учебната 1899 – 1900 г.²¹⁾ „От Цариград – пише Ив. Гарванов до К. Аврамов, – бях изнесъл много лоши впечатления. Всички, освен екзарха, се бяха уплашили от заплашванията на комитета и бяха готови на всевъзможни отстъпки, ако екзархът би се съгласил. Въобще екзархийските големци искат да са и са прости сеирджии на работите и гледат да има мир на всъде, за да могат да си преживяват като чиновници-кукли. Инициатива от тях не чакай²²⁾.“ Председателят на БТРБТ очевидно е крайно разочарован от нежеланието на Екзархията да застане твърдо на позицията на ръ-

ководената от него организация. Тези изворови данни са косвено доказателство, че въпреки допирните точки между солунската „екзархийска партия“ и БТРБТ тази конспиративна организация не е иницирана от висшите органи на Екзархията. В същото писмо на Ив. Гарванов личи неговото огорчение от мнението на повечето екзархийски чиновници в Цариград за необходимостта от помирение между БТРБТ и БМОРК. Той констатира, че само екзархът бил готов да започне „някаква борба, почти съвсем неясна и неформулирана в главата му“²³“. При това положение едва ли е случайност обстоятелството, че в дневника си екзарх Йосиф не е включил сведения както за Тайното братство, така и за своите разговори с Ив. Гарванов през лятото на 1899 г. Този факт контрастира с наличните в същия високостойностен исторически извор множество данни за ВМК, БМОРК и мисиите на Гьорче Петров и други представители на българския революционен национализъм в цариградската резиденция на Екзархията.

Тезата за водеща роля на българското търговско агентство в Солун при създаването на Тайното братство отново има за база подозренията на Гьорче Петров и Христо Татарчев²⁴). Видните ръководители на БМОРК обаче не посочват конкретни доказателства. Те се обосновават с декларираната от търговския агент Атанас Шопов позиция, насочена срещу опасния за Екзархията и дипломатията на Княжество България радикализъм на революционерите. Вероятността дипломатът да е инициатор за изграждането на БТРБТ, се опровергава от факта, че той пристига в Солун като титуляр на откритото българско търговско агентство на 13 април 1897 г. – около месец след създаването на новата организация²⁵). В съхранените негови рапорти, в които личи перфектна дипломатическа осведоменост, подробно са описани положителните и негативните страни от дейността на БМОРК, но информация за възникването и началното развитие на Тайното братство липсва. Неслучайно в спомените си Ив. Гарванов подчертава: „Шопов, като агентин в Солун, нищо не знаеше за Братството“²⁶“. Първите сведения на Ат. Шопов за съществуването на БТРБТ се съдържат в неговия рапорт до министър-председателя и министър на външните работи К. Стоилов от 26 септември 1898 г. „Като виждаше гибелните постъпки и осъдителни дела на организацията (БМОРК – Т. Р.) – отбелязва търговският агент, – солунската интелигенция, учители и търговци, още преди две години тури началото на втора една организация, главната цел на която е да противодействува на всички опасни и разрушителни действия от страна на когото и да било и сее в населението дух на самосъзнание и съживяване. Главатарите на тая организация са учителите Гарванов, Наумов (директор в Сяр), Мирчев, Кусев, Тенчев и пр. учители и търговците Самарджиев (книжар), Кондов и пр. търговци. Тая организация има клонове вездe в Македония. В последно време тя заяви на водителите на първата организация да престанат изпращанията на заплашителни писма до българските първенци, защото иначе авторите им ще срещнат револвера на втората организация. По тоя начин събирането на пари със заплашвания малко попристана в града“²⁷“.

Изпратената до премиера К. Стоилов закъсняла информация за Тайното братство не може да се приеме за доказателство, че от март 1897 до септември 1898 г. българският търговски агент в Солун не притежава сведения за неговото съществуване. В началната фаза от дейността си БТРБТ най-вероятно е строго конспиративна организация, спазваща превантивна дистанция от Ат. Шопов поради подозрения, че дейността на БМОРК се подкрепя от иредентистката политика на българското правителство. В този контекст следва да се отчете обвързаността на част от най-активните революционни ръководители с планове на Военното министерство в София и с изграждащите се по това време структури на българското военно разузнаване в Османската империя²⁸⁾. Специфичната ситуация е вероятна причина за превантивна предпазливост и от страна на Ат. Шопов, който също получава сигнали от различни източници за покровителственото отношение на кабинета Стоилов спрямо БМОРК. Типичен пример за тези сигнали е изпратеният на 28 януари 1898 г. негов рапорт до министър-председателя К. Стоилов. „Сега напоследък – пише търговският агент, г-н В. Кънчов дохожда в Солун. В разговорите си той се стараеше да ме убеди, че комитетите в Македония са под прякото ръководство на българското правителство. Аз му противопоставих на това официалните предписания и наставления, които сме получавали от Министерството на Външните работи, а той каза тогава, че може би Министерството на Външните работи да не е причастно, но имало министерства, висшите чиновници на които ръководили организацията и комитетите... От друга страна, началниците на тукашните комитети работят, като да имат действително силна поддръжка ако не в самото правителство, то в някои високи и властни лица във и около него²⁹⁾.“ Най-вероятно по това време Ат. Шопов вече има конкретни сведения за Тайното братство, получени от участника в неговото учредяване Недялко Колушев – учител в Солунската мъжка гимназия, който преминава на дипломатическа служба като секретар в българското търговско агентство в Солун. Друг важен информатор на търговския агент е Константин Самарджиев – собственик на книжарница и печатница в Солун, виден член на БТРБТ. В свое писмо до главния инспектор на екзархийския Училищен отдел Васил Кънчов от 14 април 1898 г. пише: „Вчера ти изпроводих писмо, в което между другото ти съобщих за двете окръжни писма (окръжни на министър-председателя К. Стоилов – Т. Р.) до Шопова. Днес от заран бях при г-н Шопова. Той страшно се сърди за гдето съобщих Гарванову и Кондову (на Иван Гарванов и Йосиф Кондов – Т. Р.) съдържанието на последното писмо. По повод на това те моля не давай гласност, па нито дума прави и за двете окръжни писма³⁰⁾.“

Въпреки получената информация за Тайното братство рапортите на търговския агент до К. Стоилов още няколко месеца „мълчат“ по проблема. Повратен момент за спазваната от Атанас Шопов дискретност е окръжното на ръководещия Външното министерство премиер до българските дипломатически и търговски агенти от 3 септември 1898 г., остро осъждащо прилагания от БМОРК

революционен терор за събиране на парични средства и комитетския натиск върху Екзархията по въпроса за учителските назначения в Македония и Одринско³¹⁾. Едва след това категорично правителствено становище дипломатът изпраща споменатия рапорт до министър-председателя от 26 септември 1898 г. с позитивна информация за продължаващата според него близо две години дейност на БТРБТ. Рапортът съдържа и сведения за започнали преговори между БМОК и Тайното братство. „От една неделя – информира Ат. Шопов, – представители на двете организации се събират и правят преговори за примирение и съединение. Втората организация иска да внесе почтеност и умереност в първата. Условието на съглашението са да престанат обирите, убийствата, разбойничествата и въобще рискованите и разрушителни акции. Съмнявам се дали ще се достигне до добър резултат. Във всякой случай ще Ви държа в течението³²⁾.“

Версията за инициатива на софийския Върховен комитет при създаването, а впоследствие и при разформироването на БТРБТ, се основава на неубедителни внушения за ранни форми на „върховизъм“ спрямо БМОК³³⁾. Известно е, че точно през 1897 – 1898 г., когато се полагат основите на Тайното братство, ВМК няма реални възможности за желаното структурно овладяване на българския революционен национализъм в Македония и Одринска Тракия. „От началото на 1899 г. – отбелязва в спомените си Борис Сарафов, – постоянно бяхме в преписка с Гьорче (Гьорче Петров в качеството му на задграничен представител на БМОК в София от края на март 1897 г. – Т. Р.), загрижени какво е това мъртвило в организацията (Върховния комитет – Т. Р.) тук. Комитетът бездействуваше; бяха го ударили само на писма, а пари за марки нямаха³⁴⁾.“ Тази лаконична характеристика, допълнена с данните от други извори по проблема, създава впечатлението, че всъщност дейците на Тайното братство инициират контакти с ВМК с идеята да ги използват в конкурентната борба с БМОК. Показателно в това отношение е изпратеното на 28 април 1899 г. писмо на Ив. Гарванов до предстоящия Шести македонски конгрес в София. Чрез него председателят на БТРБТ очевидно за пръв път информира подробно ВМК за създаването и дейността на ръководената от него организация³⁵⁾. От текста личи, че първите опити на Тайното братство за установяване на връзки със софийския Върховен комитет са предприети при председателството на Йосиф Ковачев (март – юли 1897 г.). Той заявил позитивното си отношение към учредената в Солун конспиративна организация на „екзархистите“, но без да поема никакви конкретни ангажименти за сътрудничество. Тези сведения се потвърждават от писмото на ръководния член на Тайното братство Христо Тенчев до Христо Станишев, изпратено от Солун към края на април 1897 г.: „Нашите работи с вашия там големец (Йосиф Ковачев – Т. Р.) са вече наредени от наша страна и днес му се писа каквото трябваше официално. Тук ти приключвам устава (Устава на БТРБТ – Т. Р.) с молба от всичките братя да го напечаташ в 100 екземпляра на тънка жилага книга с дребен шрифт и по възможност на малък формат (вид на малко тефтерче), като изпус-

неш зачеркнатите работи. Това ще направиш в 2 – 3 дни вътре и ще го пратиш по Австрийската поща на пакети (два или три пъти), като ще пишеш колко разноси направи, за да ти ги платим³⁶.” В ответното писмо с дата 30 април 1897 г. обаче инж. Христо Станишев заявява нежеланието си да подкрепи дейността на новата организация, противопоставяща се на БМОРК. Негов най-съществен аргумент е опасението от братоубийствен конфликт. Това становище обяснява факта, че той не се ангажира с отпечатването на Устава на БТРБТ. Впоследствие при председателството на Хр. Станишев (юли 1897 – декември 1898 г.) ВМК отправя препоръка към факторите на българския революционен национализъм в Солун да не се раздвояват. Дистанцирането на Върховния комитет от търсещото сътрудничество с него Тайно братство е логично и поради формирането на нов важен елемент в структурата на българския революционен национализъм. През 1897 г. действащите в Княжество България нелегални офицерски съзаклятия се обединяват чрез създаването на т. нар. Български освободителни братства (БОБ)³⁷. Тяхната дейност оказва силно влияние върху развитието на ВМК в посока към тясно сътрудничество с Централния комитет на БМОРК. Известно е, че в изграждането на БОБ активна роля играе Задграничното представителство на БМОРК в София (Гьорче Петров и Гоце Делчев) – факт, който безспорно допринася за формираното се негативно отношение на Върховния комитет към наличието на паралелен конспиративен център в Солун.

Известно е, че преди да представи пред проф. Л. Милетич своите спомени, Гьорче Петров поема ангажимент да бъде обективен в най-висока степен. При многократните им срещи през 1908 г. професорът остава с впечатлението за максимално придържане на бившия задграничен представител на БМОРК към това обещание. Записаните спомени свидетелстват за изключителната осведоменост и проникателност на Гьорче Петров по въпросите, засягащи конфликтите между различните фактори на българския революционен национализъм в Македония и Одринска Тракия. В този смисъл е редно да се обърне специално внимание на неговата гледна точка към възникването на Тайното братство в Солун. „Това беше – изтъква Гьорче Петров, последен опит на екзархистите да вземат в свои ръце влиянието в страната (Македония и Одринска Тракия – Т. Р.), което им се изплъзваше. Кънчев (Васил Кънчов – Т. Р.) в съгласие с екзарха и Селджобалиев (Костадин Селджобалиев – Т. Р.) са дали идеята за Братството. Те намерили Гарванова подходящ да го противопоставят на нашите хора. Понеже Гарванов беше по-наклонен от всички екзархийски съпартизани да се предаде на революционната дейност, той сигурно щеше да влезе в нашите редове да беше бил поканен по-отрано за член в Ц. К. Именно за да придобият Гарванова, съгласиха се да турят Братството на уж революционна база, колкото да могат по-лесно чрез близостта на целите да превземат позициите на Ц. К. Братството нямаше друга идея, а надеждите му бяха на България, и затова центърът на дейността на Братството беше агентството ни в Солун, где то Колушев беше секретар³⁸).

Съществен елемент в тази част от спомените на Гьорче Петров, подозиращ съучастието на екзарх Йосиф и неговия главен счетоводител Костадин Селджобалиев в замисъла за изграждане на тайна проекзархийска организация с умерена революционна фасада, е посочването на Васил Кънчов като конкретен персонален фактор, имащ основен идеен принос за създаването на БТРБТ. Това нелишено от основания подозрение може да внесе допълнителна яснота по въпроса за причините, предизвикали известното на специализираната историография покушение срещу В. Кънчов в Цариград, организирано от БМОРК към средата на юни 1897 г. Случаят е описан в писмо на потърпевшия до българския търговски агент в Солун с дата 1 юли 1897 г. „Преди две недели – пише В. Кънчов до Ат. Шопов, – бях нападнат на улицата при „Пера Палас“ от едно непознато лице. Нападателят не ми стори зло, защото наблизко имаше пайтонджии, които го забележиха, когато дигна ръка на мен, и се впуснаха да го бият. Той получи два-три удара и избяга. Всички помислихме, че това е сръбска работа, и аз не бих ни най-малко опечален. Обаче оказа се по-късно, че нападателят ми бил българин от Леринско и бил накаран да извърши това позорно деяние от патриотическия кружок в Цариград (Цариградския комитет на БМОРК – Т. Р.). Това нещо ме поразил и аз съм убит душевно. Видях, че между нашата интелигенция има настоящи зверове³⁹⁾.“ Потресен от случилото се, главният инспектор на Училищния отдел заявява своето намерение скоро да напусне службата си в Екзархията и да се установи в София. Възможно е и извършеното от терорист на БМОРК покушение срещу Димитър Македонски в Цариград на 21 февруари 1898 г. да е организирано поради негова съпричастност с дейността на БТРБТ. Това дръзко нападение в дома на редактора на екзархийския в. „Новини“, довело до тежко нараняване и смърт на набелязаната жертва, обикновено се свързва с публикувана по повод последствията от Винишката афера негова статия, предизвикала Централния комитет на БМОРК да вземе решение за наказателната акция⁴⁰⁾. В друга посока обаче може да се търсят причините за отправената срещу солунския Централен комитет закана на Ив. Гарванов за въоръжен отговор на засиления революционен терор срещу членове на БТРБТ. „Прощение – пише председателят на Тайното братство до К. Аврамов, – няма вече. Защото въпросът не ще стои тогава също тъй, както при убийството на Македонски, който за техен кеф си изяде куршума⁴¹⁾.“

В настоящото изследване вече беше обосновано предположението, че началото на Тайното братство е поставено от учители в българската мъжка гимназия в Солун, които решават да се подготвят за евентуална въоръжена съпротива срещу безогледния радикализъм на БМОРК. Показателен е фактът, че недоволните от съспаната гимназиална дисциплина учители, принадлежащи към „екзархийската партия“, веднага са подкрепени от представители на местната българска буржоазия. По всяка вероятност Васил Кънчов е осведо-

мен за създаването на БТРБТ при служебната си командировка в Солун скоро след ученическият бунт в гимназията. В дневника на екзарх Йосиф е посочено, че главният инспектор на Училищния отдел на Екзархията се е завърнал в Цариград на 12 май 1897 г.⁴²⁾ Това дава основание да се счита, че посещението на Васил Кънчов в Солун следва да се отнесе към началото на май 1897 г. Вероятно по това време той е информиран за състава и целите на новата конспиративна организация, но спазва пълна дискретност по този въпрос пред екзарх Йосиф. Тази хипотеза обяснява споменатата вече липса на каквато и да било информация за Тайното братство както в дневника на екзарха, така и в архива на Българската екзархия. Изворовата база по проблема може да се разшири с множеството писма на Константин Самарджиев, съхранени в архива на Васил Кънчов. За съжаление, не е оцелял личният архив на солунския книжар и предприемач, за да се проследят и текстовете на В. Кънчов в тази продължителна кореспонденция между двамата видни „екзархисти“. Въпреки това невъведените досега в научен оборот епистоларни сведения на К. Самарджиев са показателни за неговата водеща роля в ръководството на Тайното братство.

Константин (Коне) Самарджиев е личност с изграден търговски и социален престиж сред българската общност в Македония. Той притежава солиден авторитет както пред функциониращото в Цариград централно ръководство на Екзархията и нейните митрополити във вилаетите, така и сред политическия елит в Княжество България⁴³⁾. Това му осигурява реални възможности за първостепенна политическа информация. „Съобщеното от България за Живкова (вероятно Георги Живков – Т. Р.) и Илия Цанов много ме радва – пише К. Самарджиев до оттеглилия се в Княжеството В. Кънчов на 30 септември 1898 г., – а още повече отиванието на Михайлова (търговския агент Петър Михайлов – Т. Р.) в Битоля. Дико (Дико Йовев, управляващ до този момент търговското агентство в Битоля – Т. Р.) от пакости друго не може да прави. Шопов едва завчера прочете ни окръжното на Стоилова (окръжното на К. Стоилов от 3 септември 1898 г. – Т. Р.), с което порицава патриотите (дейците на БМОРК – Т. Р.). Обаче Ризов (Димитър Ризов, търговски агент в Скопие – Т. Р.) още в началото на месеца прочел го е на патриотите, а на другите – не вярвам⁴⁴⁾.“ От същото писмо личи, че водените по това време в Солун преговори между БТРБТ и БМОРК за обединение са приключили без резултат. „Тия братия (Централния комитет на БМОРК – Т. Р.) – подозира Коне Самарджиев, – искали са да печелят време и да си послужат чрез нас пред Екзархията (за учителските назначения – Т. Р.). Наскоро ще ти съобща важни подробности по тоя въпрос⁴⁵⁾.“

Специално внимание заслужава писмото на К. Самарджиев от 3 май 1899 г. Той поздравява В. Кънчов по случай избирането му за депутат в Народното събрание от листата на Прогресивнолибералната партия, добавяйки поздравите по този повод и на Кондови, Ризови, Мацанови и други видни български фамилии в Солун, подкрепящи дейността на Тайното братство. Обезпокоен от

състоянието на българската кауза в Македония и Одринско, Коне Самарджиев предлага план за ефективна иредентистка политика. „Българското правителство – пише той, – трябва да изпроводи в Цариград като извънреден пратеник някое най-достойно в дипломатията лице и с авторитет и доверие пред турските високи кръгове⁴⁶⁾.“ Според плана при преговори с Високата порта извънредният пратеник следвало да настоява за няколко важни решения в полза на българите във вилаетите: 1) затваряне на сръбските училища в Македония с изключение на сръбската гимназия в Солун; 2) назначаване на още двама митрополити на Екзархията – в Солун и Одрин; 3) разделяне на екзархийския диоцез в Македония и Одринско между митрополитите на Екзархията (резидиращи в Битоля, Охрид, Скопие, Дебър, Велес, Струмица, Неврокоп и евентуално в Солун и Одрин), за които да се издадат нови султански берати; 4) съставяне на Св. синод и Мирски съвет при Екзархията в Цариград; 5) създаване на селски стражи в Македония и Одринско; 6) за контрол върху цялостното управление в Македония и Одринско да се назначат инспектори – европейци или българи от Княжество България. „В награда на това българското правителство трябва да обещае – предлага К. Самарджиев, – че ще унищожи комитетите в София и ще употреби влиянието си за унищожението на тукашните комитети и така нататък. Преди всичко трябва искреност и от двете страни. Това ако не стане, преуверен бди и нека бъдат всички уверени, че без ничий агитаж ще си имаме катастрофа⁴⁷⁾.“ Скоро обаче Коне Самарджиев е разочарован от политиката на радослависткия кабинет с премиер Д. Греков. В писмо до Васил Кънчов от 30 юни 1899 г. той апелира за обединение на каравелисти и цанковисти „без никакви примеси на Величковци, Стоиловци и пр.⁴⁸⁾“.

Връхна точка в ескалиращите противоречия между БМОРК и Тайното братство е извършеното на 4 юли 1899 г. в Сяр покушение срещу Анастас Наумов, неговата бременна съпруга и двегодишната им дъщеря. Директорът на местните български училища е ранен без опасност за живота, но невинна жертва на революционния терор става съпругата му Урания Наумова, която в резултат от нападението абортира, а впоследствие умира от тетанус. Подробни сведения за този инцидент се съдържат в рапортите на Атанас Шопов от Солун, в екзархийския в. „Вести“ и в издания в София в. „Автономия“, финансиран по това време от солунските „екзархисти“⁴⁹⁾. Нападението срещу семейството на видния член на Тайното братство е описано обстоятелствено и от Константин Самарджиев, който пристига заедно със съпругата си в Сяр за погребението на Урания Наумова. В града пребивава и неговият син Йордан Самарджиев – екзархийски учител в Сяр и функционер на БТРБТ. „Тези сведения – пише афектираният Коне Самарджиев до В. Кънчов на 21 юли 1899 г., – в подробности известни са на софийското правителство, чиито органи мълчат, а онези на патриотите отказват; а пък уж нашите органи пишат, като да се е убила някоя кокошка. Къде ще му излезе края, Господ знае, но ще намерим сили в себе си

да изпълним дълга си и да запазим честта си. След всестранно разглеждане на въпроса с Наумова дойдохме до заключение, че е по-добре всички наши съмишленици с мен и сина ми наедно да напуснем страната (Македония – Т. Р.) и да се преселим в София. След това същото ще стане и с екзархийските чиновници, несъчувствующи на патриотите⁵⁰⁾.” Според К. Самарджиев тази тенденция може да осигури на ръководителите на БМОК всички ръководни длъжности в Екзархията, българските училища и българските общини в Македония и Одринско. Той прогнозира, че „при отсъствието на всяка опозиция ще се явят борби помежду им и сами себе си ще изтребят и омаскарят“⁵¹⁾. От това писмо личи, че Константин Самарджиев и Анастас Наумов планирали пълно отстъпление на „екзархийската партия“ в двубоя с БМОК. Повечето активни дейци на Тайното братство обаче виждали в това поведение демонстрация на безсилие и настоявали в отговор на извършеното в Сяр зловещо покушение да се подготви кръвопролитно отмъщение срещу Централния комитет на БМОК в Солун. Тези данни са в пълен синхрон с известните сведения в спомените на Ив. Гарванов. „Тогава ние в Братството решихме – изтъква Гарванов, – да убием Матова в Солун и Груева (който беше в Битоля), Хаджи Николова и Тошева. Татарчев тогава не беше толкова активен. Малко остана Груев да бъде убит“⁵²⁾.”

В същото писмо на К. Самарджиев до В. Кънчов е предложен специален план, предвиждащ сериозен ангажимент на българското правителство срещу радикализма на БМОК. „Ако българското правителство – пише Коне Самарджиев, – не иска да играе ролята на гръцкото спрямо „Етерията“ (въвличането на Гърция в неуспешната гръцко-турска война през 1897 г. в резултат от радикализма на „Етнически етерия“ – Т. Р.), т.е. ако желае да тури точка на тая гламавщина, оставена наследство от Стоилова, мисля следующата рецепта е необходима. Гьорчо и компания да се арестуват в София. В Македония да се отчислят от учителската длъжност главните патриоти (ръководителите на БМОК – Т. Р.), не повече от 20 души. Директори на гимназиите Одринска, Солунска, Битолска и Скопското педагогическо училище да се назначат лица авторитетни и родом от България. Вместо отчислените 20 души патриоти да се назначат лица, родом от България и Македония, които нямат нищо общо с патриотите. Петър Иванов, Серският агент, да се замени с достойно лице, със секретар Лазар Лазаров. Ще ни отпуснат нам 20 000 фр., за да поддържаеме лица, които ще им внушават страх. Да се внуши на Авксентия (митрополит Авксентий Велешки – Т. Р.) и Методия в Охрид (митрополит Методий Охридски и Преспански – Т. Р.) да бъдат неутрални. Това направено, ще изгаснат патриотите като пепел. Вън от това председател на тукашната община (в Солун – Т. Р.) да се назначи сериозен човек, който да не се страхува за своето положение. Засега инспекторските длъжности да се закрият, а тая длъжност да се възложи на главните учители, а за Солунско – на общинския секретар. Всичките главни учители, също и секретаря на общината, трябва да не са

хора, съчувствующи на патриотите. Отчислените от Македония патриоти ще потърсят служби в България и да се настанят във Видин, Търново, Разград и Силистра⁵³.” К. Самарджиев апелира за бързи действия, настоявайки В. Кънчов незабавно да се срещне с „големците“ в София.

Фрапантният Серски инцидент рязко покачва градус на напрежението между ръководствата на БМОРК и БТРБТ в Солун. Това намира адекватно отражение в рапортите на търговския агент Ат. Шопов, който демонстрира пълен идеен синхрон с каузата на Тайното братство. Той изтъква безупречната професионална репутация и патриотизма на потърпевшия Ан. Наумов – качества, доказани от дейността му и като учител в Солун и изпълняващ длъжността директор на Солунската мъжка гимназия, и като директор на българските училища в Сяр. В рапорта си до министър-председателя и министър на външните работи Д. Греков от 14 юли 1899 г. Ат. Шопов заявява, че безогледният революционен терор срещу заслужили български труженици вреди както на националната кауза, така и на авторитета на БМОРК сред българското общество в Македония и Одринско. „Мнението на хората въобще тук е – пише в този рапорт търговският агент в Солун, – че българите, на които става покушение с цел да се убият, например Войниналиев във Велес, Самарджиев (Илия Самарджиев, брат на Константин Самарджиев – Т. Р.) в Прилеп, Наумов в Сяр и пр., са много големи патриоти, за дето и при умирането си не разкриват пред турските власти истината по тяхното убиване или нараняване. А тая истина се знае от всекиго. Мястото, дето стоят решенията за тия убийства, е София. Там би трябвало да се вземат някакви мерки, защото болката после ще стане неизцерима. Вчера тук се получи писмо, в което се съобщава, че Софийският централен комитет (Задграничното представителство на БМОРК – Т. Р.) е взел решение да се убие и учителя Самарджиев (Йордан Самарджиев – Т. Р.), син на Солунския книжар; Самарджиев текущата година бе учител в Сяр заедно с Наумова. Повтарям да Ви кажа, че българите тук не могат да предвидят края на тия безпричинни братоубийства и строго обвиняват София (българското правителство – Т. Р.), за дето позволява да стоят и не взема някакви мерки⁵⁴.”

Важна информация за финалната фаза от съществуването на БТРБТ се съдържа в писмото на К. Самарджиев до В. Кънчов, изпратено от Солун на 3 август 1899 г. Началният текст показва, че то е в отговор на писмо на В. Кънчов от 28 август 1899 г., чрез което Коне Самарджиев е уведомен за нежеланието на кабинета Греков да се намеси решително в конфликта между БТРБТ и БМОРК. Следва специално да се отбележи, че в поредните си актуални сведения солунският книжар изяснява съществуващата в историографията хронологическа непълнота около срещата между екзарх Йосиф и Иван Гарванов през лятото на 1899 г. в Цариград. По всяка вероятност към началото на август 1899 г. тази среща вече се е състояла, тъй като К. Самарджиев потвърждава констатираното от председателя на Тайното братство нежелание на екзарха и висшите екзархийс-

ки чиновници да подкрепят решително борбата срещу революционния терор на БМОРК. Чрез този епистоларен извор следва да се коригира мнението на К. Пандев, че посещението на Ив. Гарванов в цариградската резиденция на Екзархията става при завръщането му от предприетата мисия в София⁵⁵). Очевидно председателят на БТРБТ осъществява описаните в неговите спомени два разговора с екзарх Йосиф към края на юли 1899 г., а като причина за повикването му в Екзархията трябва да се приеме ситуацията след извършеното на 4 юли нападение срещу Анастас Наумов в Сяр. „Щом Екзархът няма поддръжката на правителството – изтъква Коне Самарджиев в сведенията си от 3 август 1899 г., – нищо не може да се направи; следователно излишни са всякакви изложения до него. Такова е мнението на приятелите (ръководните дейци на Тайното братство – Т. Р.)⁵⁶).“ Видният солунски „екзархист“ информира намиращия се във Враца В. Кънчов, че по покана на Андрей Тошев (бившият учител от „екзархистите“ в Солунската гимназия и бъдещ дипломат по това време е преподавател в софийското Военно училище) Иван Гарванов ще замине на следващия ден (4 август 1899 г.) за София, а „след неговото завръщане и прибирането на другите приятели ще се определи програмата на действие“.

В това писмо К. Самарджиев изказва разочарованието си от факта, че при изпратени до множество софийски вестници около 20 обстоятелствени кореспонденции за Серското произшествие само в „Автономия“ е публикувал актуална статия. Той настоява този вестник, финансиран от солунската „екзархийска партия“, да подобри качеството си, за да води успешна печатна пропаганда в подкрепа на Тайното братство. За целта се обещава парична субсидия от минимум 1000 златни френски франка, като В. Кънчов е призован лично да подбере състава на редакцията. „Спрях засега решението за отмъщение – пише в същото писмо К. Самарджиев по повод намерението на Тайното братство за кървава мъст срещу част от ръководителите на БМОРК, – главно по желанието на Наумова. Ако се сполучи да се тури точка на саморазправите, патриотите ще бъдат отритнати от секаде. В Прилеп и Битоля те изчезнаха яко дим. Велес и Кукуш разцепиха се на две и по-честните и идеални човеци са вече наши. При една малка инициатива от наша страна Разлога, Неврокоп, Мелник, Петрич и Демир Хисар ще им ги земем без да стане разцепление. Добър край на всичко. Дано наскоро се върнеш в София, та да се срещнеш с Гарванова⁵⁷).“

В писмо на Константин Самарджиев до Васил Кънчов, изпратено от Солун на 6 август 1899 г., накратко е описано погребението на Урания Наумова в Сяр, на което той е присъствал. Изтъкнато е окончателното решение на Анастас Наумов да напусне Македония. „В София е Гарванов – напомня с краен скептицизъм К. Самарджиев за мисията на председателя на Тайното братство, – гледайте да се уреди въпроса с едно помирение, под каквито и да е условия. Тези човеци (дейците на БМОРК – Т. Р.) нямат ни душа, ни човешки чувства. При едно отмъщение или случайно пострадаване от тяхна страна, те ще предават пред правителството

(т. е. пред органите на османската власт – Т. Р.) техните противници, което ще стане причина да се разкрият всичките работи. При арестуванията на двете страни ще скомпрометираме българската кауза и ще удриме назад на 10 години⁵⁸).“ Коне Самарджиев се опасява, че от ситуацията ще се възползва сръбската пропаганда и ще се опропасти църковно-училищното дело на Екзархията. От края на това писмо личи, че той вече е загубил предишните си надежди в евентуално българско правителство, начело с Петко Каравелов, тъй като печатният орган на Демократическата партия в. „Пряпорец“ изобщо не споменал за тежкия инцидент в Сяр⁵⁹). В писмо от тази кореспонденция с дата 26 август 1899 г. К. Самарджиев уведомява В. Кънчов за подготвено от дейците на БМОРК покушение в Солун срещу него. Трина души в селски дрехи влезли заплашително в книжарницата му, но го спасило присъствието на двама учители от Тайното братство⁶⁰).

При мисията си в София през август 1899 г. Иван Гарванов се среща с ген. Рачо Петров, Константин Стоилов и Васил Радославов, но е разочарован от нежеланието им да поемат ангажимент в подкрепа на Тайното братство. В спомените си за това свое пребиваване в Княжество България председателят на БТРБТ не е точен в хронологията. Трайно възпроизвеждана от основаващата се само на този извор историография, неточността е коригирана от К. Пандев, който представя с убедителна документална аргументация финалните акорди от дейността на Тайното братство⁶¹). Самият Ив. Гарванов изтъква, че е бил изпратен в София по решение на солунското Управително тяло на БТРБТ. Споменатите епистоларни данни на К. Самарджиев дават основание да се предполага, че преподавателят във Военното училище Андрей Тошев е уредил контактите на Гарванов както с ген. Р. Петров, като приближен до княз Фердинанд офицер, имащ възможности за въздействие върху факторите на революционния национализъм, така и с В. Радославов и К. Стоилов, като авторитетни представители съответно на правителството и опозицията. Председателят на Тайното братство точно е изложил в спомените си поетия от Върховния комитет с председател Б. Сарафов ангажимент да посредничи за помирение между резидиращите в Солун паралелни конспиративни ръководства. Редно е да се отбележи, че в хода на тези събития върху Ив. Гарванов е оказан допълнителен натиск чрез заплахи с убийство, организирани от Задграничното представителство на БМОРК (Гарванов подозира Гьорче Петров като техен инициатор)⁶²).

След завръщането си в Солун Ив. Гарванов докладва пред Управителното тяло на Тайното братство резултатите от сондажите си в София. Въпреки наличието на опоненти сред своите съратници той успява да наложи внушената от Върховния комитет идея за помирение и обединение с БМОРК. Самото помирение става факт на 16 септември 1899 г. в резултат от специалната мисия в Солун на упълномощения от ВМК поручик Иван Камбуров. Разформироването на БТРБТ и редът за присъединяване на неговите кадри към БМОРК всъщност представляват почти пълна капитулация на поддържаната от солунската „екзар-

хийска партия“ конспиративна структура пред заявените от противната страна претенции. В състава на Централния комитет е включен Йосиф Кондов, а Иван Гарванов е принуден да се задоволи с членство в местния Солунски комитет на БМОРК. Тези събития са отразени накратко в рапорт на българския търговски агент в Солун до премиера Д. Греков с дата 23 септември 1899 г. „Преди две недели – информира Ат. Шопов, – доде от София в Солун някой си г-н Йоцов от Враца, студент и публицист, както пишеше в паспорта му, с пълномощно от Върховния македонски комитет да помирява тукашните революционни организации. Според сведенията ми същинското име на тоя пратеник не е Йоцов, а Камбуров, поручик, родом от Свищов; паспортът му е бил чужд. Той положи доста труд за помиряването и сполучи. Двете революционни организации се помириха повидимому и съгласиха да работят дружно. Главното условие за помирението е, че двойца от македонското революционно братство влязат в управлението на централния революционен комитет (тук е допусната неточност – Т. Р.). Това помирение направи много добро впечатление между малцината българи, които знаят за него⁶³.“ В писмо до В. Кънчов с дата 2 октомври 1899 г. е изразено разочарованието на К. Самарджиев от условията на постигнатото помирение. „Аз вече – заявява той, – отказвам се от всяко участие в народни работи – оставам си прост зрител⁶⁴.“ С огорчение и по повод бездействието на Екзархията спрямо събитията в Солун е пропито писмото му до В. Кънчов от 16 октомври 1899 г. „И ти предполагаш – пише К. Самарджиев, – че като тебе и като мене благоразумни човеци имат известно значение в Екзархията. Празна работа. Можеш ли да псуеш и да кряскаш, тогава страх ти имат⁶⁵.“

Краткото битие на Тайното братство всъщност е история на един неуспял алтернативен иредентистки проект. Негова основа е идеята за разумно съвместяване на революционната конспирация с легалната национална мисия на Екзархията и с необходимостта от върховен контрол на българската държава върху всички форми на българския освободителен национализъм в Македония и Одринско. Снизходителните и негативни историографски оценки за сизифовските усилия на Тайното братство са неоснователни. Техен впечатляващ контрапункт са крушенията на поелия по пътя на революционната ескалация български иредентизъм.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Названието БМОРК е предпочетено като действащо през 1896 – 1902 г. обозначение на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО).
2. Силянов, Хр. (1983). Освободителните борби на Македония. Т. 1. София, (първо изд. 1933), с. 119 – 128.

3. Пандев, К. (2000). Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878 – 1903. София, (първо изд. 1979), с. 153 – 168.
4. Неизнесени материали по освободителното движение в Македония (съобщава Асен Аврамов). – Сб. Илинден 1903 – 1929. София, 1929, с. 12. Редно е да се отбележи, че К. Пандев се позовава и на ръкописен екземпляр на Устава на БТРБТ, съхраняван в Държавен архив – Смолян.
5. Спомени на Иван Гарванов. – В: Освободителното движение в Македония и Одринско. Спомени и материали (фототипно издание). Т. 1. София, 1983, с. 113.
6. ЦДА, ф. 246 К, оп. 1, а. е. 122, л. 128 – 142.
7. Спомени на Иван Гарванов, с. 113 – 115.
8. Спомени на Гьорчо Петров. – В: Освободителното движение в Македония и Одринско. Спомени и материали (фототипно издание). Т. 2. София, 1983, с. 32.
9. ЦДА, ф. 246 К, оп. 1, а. е. 122, л. 143 – 144.
10. Спомени на Иван Гарванов, с. 115.
11. Иван Гарванов. Спомени, документи, материали (съст. В. Китанов, Ц. Билярски). София, 2005, с. 138.
12. Пак там.
13. Спомени на Иван Гарванов, с. 115 – 117.
14. Пак там, с. 116.
15. Спомени на Йордан Самарджиев (<http://strumski.com/biblioteka/?id=201>), с. 2 – 3.
16. Пандев, К., пос. съч., с. 159 – 160.
17. Вж. Трајановски, Ал. Бугарската егзархија и македонското национално-освободително движење (1893 – 1908). Скопје, 1982, с. 171 – 179.
18. Пандев, К., пос. съч., с. 156.
19. Спомени на Гьорчо Петров, с. 32 – 38; Татарчев, Хр. ВМОРО като митологична и реална същност. – В: Д-р Христо Татарчев. Спомени, документи, материали (съст. Ц. Билярски). София, 1989, с. 74 – 78.
20. Спомени на Иван Гарванов, с. 124 – 125.
21. Вж. Татарчев, Хр. ВМОРО като митологична и реална същност, с. 72; Пандев, К., пос. съч., с. 158.
22. Неизнесени материали..., с. 33.
23. Пак там, с. 31.
24. Спомени на Гьорчо Петров, с. 38; Татарчев, Хр., пос. съч., с. 76.
25. Вж. Шопов, Ат. Дневник, дипломатически рапорти и писма. София, 1995, с. 9. В този сборник са публикувани част от рапортите на Ат. Шопов от Солун до Министерството на външните работи и изповеданията в София през 1897 – 1899 г.

26. Спомени на Иван Гарванов, с. 117 – 118.
27. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 67, л. 101 – 102. Вниманиe на този рапорт като извор за Тайното братство е обърнал Атанас Петров Шопов – вж. Шопов, Ат. П. Атанас Шопов и българският национален въпрос (1876 – 1913). Шумен, 2005, с. 123.
28. По този специфичен проблем вж. Елдъров, Св. (1990). Към историята на българското военно разузнаване в Османската империя и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1895 – 1908). – ВИС, № 2, с. 4 – 7; Радев, Т. Въстанията в тактиката на българския иредентизъм 1894 – 1904. София, 2015, с. 62 – 66.
29. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 67, л. 25 – 26.
30. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 65.
31. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 67, л. 94 – 97.
32. Пак там, л. 102 – 103.
33. Вж. Спомени на Гьорчо Петров, с. 50 – 51.
34. Спомени на Борис Сарафов. – В: Освободителното движение в Македония и Одринско. Спомени и материали (фототипно издание). Т. 1. София, 1983, с. 48.
35. Неизнесени материали..., с. 18 – 29.
36. Иван Гарванов. Спомени, документи, материали, с. 140.
37. По този проблем вж. Елдъров, Св. (2002). Тайните офицерски братства в освободителните борби на Македония и Одринско 1897 – 1912. София, с. 11 – 30.
38. Спомени на Гьорчо Петров, с. 38.
39. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 69, л. 3.
40. Като извори по проблема вж. Български екзарх Йосиф I. Дневник, с. 426; Новини, бр. 28, 6 февруари 1898; НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 67, л. 43 – 44.
41. Неизнесени материали..., с. 16.
42. Български екзарх Йосиф I. Дневник. София, 1992, с. 407.
43. Вж. Татарчев, Хр., пос. съч., с. 71.
44. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 107.
45. Пак там, л. 107 – 108.
46. Пак там, л. 85.
47. Пак там, л. 86.
48. Пак там, л. 95.
49. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 71, л. 12 – 14; Вести, бр. 72, 14 юли 1899; Автономия, бр. 43, 24 юли 1899; Вести, бр. 80, 13 август 1899.
50. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 98.

51. Пак там, л. 99.
52. Спомени на Иван Гарванов, с. 121.
53. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 99 – 100.
54. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 71, л. 13 – 14.
55. Пандев, К., пос. съч., с. 164.
56. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 101.
57. Пак там.
58. Пак там, л. 103.
59. Пак там, л. 103 – 104.
60. Пак там, л. 105 – 106.
61. Пандев, К., пос. съч., с. 164 – 168.
62. Спомени на Иван Гарванов, с. 123 – 124
63. НА-БАН, ф. 41 К, оп. 1, а. е. 71, л. 18 – 19.
64. БИА-НБКМ, ф. 288, а. е. 15, л. 109.
65. Пак там, л. 112.

TO THE HISTORY OF THE BULGARIAN SECRET REVOLUTIONARY FRATERNITY IN TURKEY (1897-1899)

Abstract. The study addresses specific problems related to the establishment, the development and the cessation of the Bulgarian secret revolutionary fraternity in Turkey. Special attention is paid to existing hypotheses that the Thessaloniki-based organization is a conspiracy concept of the Bulgarian Exarchate, the Bulgarian trade agent Atanas Shopov or the Sofia Supreme Macedonian Committee. However, these hypotheses are not supported by evidence in the historical sources. The version suggested here puts forward the well-grounded position that the birth of the Secret Fraternity is an initiative of teachers at the Bulgarian Male High School in Thessaloniki, who decided to oppose to the propaganda of the Internal Macedonian-Edirne Revolutionary Organization that was continuously deteriorating the school discipline among the students. New historical sources for this unsuccessful irredentist project are presented and analyzed accordingly.

✉ **Dr. Todor Radev, Assoc. Prof.**
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”
24, “Tsar Assen” St.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: toshrad@abv.bg